

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА: ХАРАКТЕРИСТИКА, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ.

Передера О.В.

Україна, м.Київ, НПУ ім.М.П.Драгоманова

This article deals with the problem of theoretical characterising and socio-psychological investigation of the students as large and diversified social group with the purpose of finding distinct and vivid students' identity structure for measuring it and changing its negative features through modern educational process.

Життєвий шлях людини – то є «історія особистості в конкретну історичну епоху та історія її діяльності та спілкування в суспільстві» [1, 161]. В ході життєвого шляху людина формується не тільки як особистість (носій соціо-культурних, етнічних та ін. особливостей суспільства), але й як суб'єкт діяльності (спеціаліст-професіонал в конкретній сфері трудової діяльності). Тим самим як інтегральне поняття „життєвий шлях” конкретизується в процесах соціалізації та професіоналізації. При цьому ми окреслюємо особистісний простір людини як ширший за її професійний простір. Відповідно особистісне самовизначення починається раніше, а значить виступає впливовим фактором (в деякій мірі навіть формуючим) стосовно становлення та самовизначення спеціаліста. Виходячи з окресленого характеру взаємодії між особистісним та професійним самовизначенням, нас цікавитиме, яким чином навчання у ВНЗ впливає на розвиток особистості.

В періодизації життєвого шляху особливе місце посідає період з 17-18 років до 22-23, який визначається як «студентський вік». Саме в цей період стійко формуються професійні інтереси молоді. Починається пошук трудової діяльності або включення в активну професійну підготовку. У другому випадку, який і є сферою сфокусованості наших досліджень, це може відбуватися у вищому навчальному закладі. При цьому система вищої освіти виступає не тільки як інституційна форма професійної підготовки, але і як впливовий фактор соціалізації особистості.

Дана стаття має на меті *узагальнити накопичений в сучасній психологічній науці досвід досліджень студентства як окремої соціальної групи у вигляді стислих тезових висновків; обґрунтувати доцільність приділення уваги перебігу кризи ідентичності в студентському віці; зробивши екскурс у розвідки іноземних колег, викласти загальні напрямки діагностики статусу ідентичності, набутого внаслідок проходження чи непроходження кризи (оскільки у вітчизняній практиці цей феномен діагностується доволі*

описово, шляхом якісного аналізу результатів методик, які визначають спрямованість, цінності, рівень самореалізованості особистості – такі результати можуть бути ситуативними, не завжди давати чітку, вірну інформацію, оскільки психодіагностичний інструментарій спеціально для такої мети не адаптовано).

Чому тема переживання кризи ідентичності саме студентами видається придатною для більш детального розгляду та дослідження окремих вагомих факторів, що зумовлюють її розвиток тим чи іншим чином? Зробімо кілька узагальнюючих акцентів:

- по-перше, система значущих для особистості цілей, цінностей та переконань є складовою частиною ідентичності як конфігурації (Дж.Марсія, Е.Еріксон), а саме ця система активно змінюється під час зазначеного вікового періоду, і не останнє місце посідає навчально-виховний процес ВНЗ як впливовий фактор;
- по-друге, почуття ідентичності нерозривно пов'язане з самосвідомістю (К.Ясперс), самосвідомість існує, формується, змінюється у діяльності, провідною ж для даного віку є учбово-професійна діяльність (Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв). Робимо висновок - оскільки змінюється провідна діяльність, значить з'являються якісні зміни в уявленнях та переконаннях особистості щодо себе самої;
- по-третє, якщо згадати концепцію соціальної ідентичності Г.Теджфела[11,12], згідно якої *Я-концепція* являє собою систему, що *регулює всі форми соціальної поведінки* та складається з двох підсистем – особистісної (такої, що стосується самовизначення людини в термінах її фізичних, інтелектуальних та моральних рис) та групової (такої, що представлена сумою його групових тотожностей – етнічної, соціальної, професійної приналежності) ідентичності. В концепції не тільки проаналізовано основні когнітивні процеси, які формують як особистісну, так і соціальну ідентичність, але стверджується, що ці дві підсистеми не існують відокремлено одна від іншої, а завжди взаємодіють. Оскільки соціальна ситуація розвитку змінюється під час перебування у ВНЗ, можемо очікувати на певні зміни в обох підсистемах;

Очевидним є той факт, що ідентичність є таким утворенням, яке виникає, розвивається, змінюється та виступає в ролі перемінної, що самостійно впливає на розвиток особистості, за умов постійної взаємодії з рядом соціальних факторів(таких, що пов'язані із суспільним життям). Студентське ж середовище є одним з них і, до того ж,

приналежність до нього передбачає цілу низку умов, за яких відбуватиметься розвиток особистості, а значить і переживання нею кризи ідентичності, а саме: це включення в стосунки із значимими іншими, які істотно відрізняються від таких значимих в іншій ситуації розвитку (особистості викладачів як носіїв визначених культурних норм та життєвих пріоритетів, які надає вища освіта); це перебування під впливом навчально-виховного процесу, що має свої специфічні характеристики та структурні компоненти; це можливість активної зайнятості науково-пошукової діяльністю, яка створює підстави для формування особливого світогляду.

Погляньмо, в якому вигляді в сучасній науці розроблено проблему особистості студента як носія певних характеристик, зумовлених включенням в специфічну навчальну діяльність. К.Л.Абульханова-Славська виокремлює студентський вік як важливий для соціальної адаптації, досягнення соціальної та соціально-психологічної зрілості, а також розвитку моральних якостей. І саме стосовно особистості студента виникає реальний ризик обмеження її тільки участю у процесі засвоєння знань. Саме тому наше дослідження має за мету виокремити можливі передумови, фактори переживання студентом кризи ідентичності (оскільки ідентичність – то є феномен самосвідомості, а саме тут відбуваються найважливіші зміни під час особистісного самовизначення), прослідкувати яким чином вони впливають на набуття того чи іншого статусу або виду ідентичності[3, 78].

Термін „студент” має латинське походження і в перекладі українською мовою означає людину, „що старанно працює, навчається, тобто оволодіває знаннями”[2,66].

Завдяки спільному виду діяльності – навчанню, спільному характеру праці студенти утворюють певну соціально–професійну групу, провідною функцією якої є набуття відповідних знань та умінь в галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності. Успішність же всього зазначеного залежить від психоемоційного стану особистості, яка, як вже було зазначено, переживає вирішальну кризу ідентичності.

Становлення й розвиток юнака сьогодні відбуваються в щонайскладніших умовах, які часто є похідними від надіндивідуальних, надособистісних процесів – не тільки економічних і політичних, але й власне психологічних чи, точніше, психосоціальних[15]. І навчання у вищому навчальному закладі також впливає, якщо не є навіть вирішальним на даному віковому етапі, на це становлення і розвиток (це визнано в наступних працях: К.А.Абульханова-Славська, 1993, Б.Г.Ананьєв, 1974, М.Л.Шакуум, 1996, Л.А.Кронік, 1994).

Актуальною в даному контексті виявляється, скажімо, проблема конформізму як типового механізму адаптації особистості до нових умов (про це йдеться і у наукових

працях закордонних дослідників Адама та Берзонскі, описаних нами нижче). Зазначимо, що конформний спосіб адаптації відіграє важливу стабілізуючу роль у процесі трансформації колишньої радянської людини в громадянина демократичної держави. Цьому сприяють і ті психотехнологічні механізми впливу, що по суті залишаються такими, як і раніше (змінюється лише їх ідеологічне наповнення). При цьому, однак, якісні зрушення в громадянській самосвідомості, у готовності людей до побудови нових форм суспільного життя простежуються дуже слабо. Для досягнення більш вагомих результатів тут варто використовувати інші механізми впливу, які б стимулювали критичність, ініціативність, зацікавленість, активність особистості. І в цьому розумінні великі надії ми покладаємо на подальше вдосконалення й розвиток суб'єктної парадигми психологічної науки і педагогічної практики, що успішно розробляється[8].

Ю.О.Самарин виділив ряд характерних рис та протиріч соціально- психологічного характеру, що мають місце у розвитку студентської молоді. У цей період молода людина здійснює вибір професії, оволодіває нею і починає випробовувати себе в інших сферах життя, самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відстоює самостійність суджень і дій. У цьому віці на основі синтезу наявних знань, життєвого досвіду, самостійних міркувань і дій формуються світогляд, етичні та естетичні погляди. Багато які з них переходять зі сфери теоретичних уявлень в сферу практичних здійснень (кохання, шлюб, створення власної сім'ї). Однак, у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків та необхідністю підкорятися існуючому в навчальному закладі розпорядку, виникає економічне протиріччя між різноманітністю бажань і можливістю їх здійснення, яке студент інколи намагається розв'язати додатковим заробітком на шкоду своїй основній учбовій діяльності[2,65;4,1].

Поєднання роботи з денною формою навчання створює ще одне протиріччя – надзвичайний дефіцит часу, який позначається або на якості навчання, або на сімейних взаємовідносинах, а у кінцевому результаті призводить до „зниження інтенсивності інтелектуального та емоційного життя”[2,65].Коли у студента виникає вибірковий інтерес до тієї чи іншої галузі знань і бажання заглибитися саме у цю галузь, ресурси часу виявляються недостатніми.

Наступне протиріччя полягає у тому, що хронічно не вистачає часу на переробку постійно зростаючого потоку інформації. Знаннями ж стає тільки та інформація, що перероблена та засвоєна людиною на особистісному рівні. Отже широта інформації часто вступає в протиріччя з глибиною її осмислення (особливо за умов формування набутої ідентичності або мораторію, під час якого юнак веде активний пошук інформації для виходу з кризи).

Існує ще одна особливість психічного розвитку студентів: якщо в середній школі навчання і виховання випереджають розвиток, то у вищому навчальному закладі розвиток студентів іноді випереджає навчання і особливо виховання.

Окремо слід зупинитися на проблемі адаптації першокурсників до навчання у вищих навчальних закладах. Різка зміна багаторічного стереотипу роботи, до якого звикли юнак чи дівчина (динамічного стереотипу, за І.П.Павловим), іноді призводять до нервових зривів і стресових ситуацій. Перебудова динамічного стереотипу у кожного студента протікає індивідуально і залежить як від типу вищої нервової діяльності, так і від соціальних чинників. Серед головних труднощів, з якими стикаються першокурсники, психологи виділяють наступні[14;1,63]:

- негативні переживання, обумовлені виходом із шкільного колективу;
- невизначена мотивація вибору професії, недостатня психологічна готовність до неї;
- відсутність навичок самостійної роботи;
- невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що посилюється відсутність щоденного контролю з боку викладачів;
- пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах, налагодження побуту та самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов до гуртожитку.

Як бачимо, зазначені труднощі не є однаковими за своїм походженням. Деякі з них мають об'єктивний характер, а інші обумовлені недоліками у довузівській підготовці, а також у вихованні в школі та сім'ї. Але так чи інакше, протиріччя, що виникають, мають значний вплив на перебіг кризи ідентичності.

Тому саме на цих „протиріччях” зосереджують зараз свою увагу фахівці. Так, наприклад, ними займаються співробітники лабораторії соціальної психології особистості в м.Києві. Першим підсумком розробки цих проблем стала колективна монографія, підготовлена за редакцією завідувачки лабораторії Т.М.Титаренко [15;17].

Особливістю сучасного вищого навчального закладу є зростаюча увага до особистості студента (гуманітарно-гуманістична орієнтація навчального процесу у вищому професійному закладі), і навіть більше - навчальна діяльність студента за своїми засобами та способами її здійснення нагадує науково-дослідницьку. Вона набуває ознак самодіяльності, студенти спрямовуються на досягнення та усвідомлення її компонентів, мети, на оволодіння засобами як здійснення навчальної діяльності, так і її контролю та самоконтролю. Таким чином діяльність студента є творчою, спрямованою на зміни в структурі самого її субєкта [18].

Є.А.Клімов влучно зауважує, що «професіонал не є електронний процесор, він реагує на завдання всіма ресурсами своєї психіки» і, звісно ж, вирішення будь-якого професійного завдання опосередковано тим, що визначається терміном «особистість».

На думку А.І.Крупнова, всеохоплюючий аналіз особистості студента передбачає виокремлення окремих інтегральних перемінних, які дозволяють якнайповніше описати різні її аспекти, а також є достатніми для виділення базових властивостей особистості. До першої групи входять характеристики, що характеризують активність особистості (ініціативність, зацікавленість, працелюбність та ін.), до другої – ті, що виражають спрямованість (колективізм, дружелюбність, альтруїзм), до третьої – ті, що представляють рівень саморегуляції (відповідальність, організованість). Такий всеохоплюючий функціональний підхід дає змогу з одного боку вирізнити важливі мотиваційно-оцінні, регуляторно-вольові, операційно-динамічні компоненти особистості студента, і одночасно спрогнозувати, які саме з них можливо формувати в навчально-виховному процесі і як саме їх формувати, щоб зробити переживання кризи ідентичності якомога більш конструктивним.

Не дивлячись на такий повний детальний соціально-психологічний аналіз студентства, спектр психодіагностичного інструментарію, представленого для вивчення перебігу кризи ідентичності та діагностики набутих статусів ідентичності досить невеликий і, як вже було зазначено, має застосовуватись для інших цілей, лише О.Солдатова з-поміж вітчизняних психологів, говорячи про правомірність вживання терміну „нормативна криза дорослішання”, згадує методику діагностики статусів его-ідентичності, тож звернімося до того, яким чином феномен ідентичності досліджується іноземними вченими (на думку автора статті, проблема ідентичності розроблена ними більш детально саме в прикладному аспекті, да і більшість вчених говорить про доцільність використання об'єктивних тестових методів, а не відкритих інтерв'ю - Schwartz, 2001).

Об'єктивному діагностичному інструментарію передують чітке, стисле уявлення про структуру досліджуваного явища, наведемо приклад сучасних розробок проблеми ідентичності студентства в іноземній літературі. Так, наприклад, більшість сучасних дослідників (Adams, Marshal, 1996; Serafini, Maitland, 2006; M.D.Berzonsky, 1992) виділяють наступні важливі моменти ідентичності і як конфігурації, і як відчуття[5-10]:

- структурні уявлення про те, „ким я є” (“структурний компонент”);
- спрямованість, що виражена шляхом переконань, досягнень та цінностей (“компонент особистих придбань”);

- відчуття особистісного контролю та волевиявлення (“контрольний компонент”);
- структурне узгодження, когерентність та гармонійність цінностей, уявлень, переконань (“гармонійність”);
- здатність структурувати майбутнє у формі перспективних напрямків розвитку та віднайдених ресурсів для досягнення цілей (“майбутнє”).

Весь спектр діагностичних методів поділяється на прямі та непрямі. Перші констатують наявність певного статусу ідентичності (їх більш доцільно використовувати в констатувальному експерименті, оскільки нас цікавитиме наявність чи відсутність тих чи інших ознак), другі – оцінюють ступінь вираженості та стійкості певних переконань, а також спрямованість на пошук та дослідження (цікаво було б відслідкувати динаміку зміни цих характеристик в процесі навчально-виховного впливу у ВНЗ). Всі вони виглядають як структуроване інтерв'ю і представлені у формі наступних методик: Extended Objective Measurement of Ego-Identity Status (Bennion&Adams, 1986), The Ego-Identity Process Questionnaire (Balistreri, Busch, Rossnagel &Geisinger, 1995), Identity Style Inventory (Berzonsky, 1997)[5, 13].

Вдало можуть бути застосовані положення Берзонскі щодо тісного зв'язку статусу ідентичності та стилю поведінки особистості. Він стверджує, що кожному статусу ідентичності за Дж.Марсія (мораторій, досягнута ідентичність, передчасна та дифузна) [9, 57] відповідає комбінація трьох наступних стилів: інформаційний (пошук інформації), нормативний (орієнтація на групові, соціальні, сімейні стандарти) та конформний. Крім того, що ми можемо скористатись об'єктивним вимірюванням, досить легко організувати спостереження за даними параметрами.

Виокремимо стислі висновки з вище написаного:

- різні аспекти розвитку особистості студента було вивчено в наступних проаналізованих нами сучасних працях: Ю.О.Самарін (розгляд соціально-психологічних протиріч розвитку студентів); К.Л.Абульханова-Славська (розвиток моральних якостей студента в процесі соціально-психологічної адаптації); А.І.Крупнов (виокремлення базових інтегральних властивостей особистості студента); Ю.Е.Макаревська (вплив довгострокових невдач у навчально-професійній діяльності студента на його особистісну ідентичність); В.Н.Павленко (уявлення щодо співвідношення особистісної та соціальної ідентичності студентів); О.Л.Солдатова (детальна розробка структури Его-ідентичності); В.Р.Орестова (розвиток самосвідомості студентів); А.А.Бормотов, О.Л.Солдатова та І.А.Шляпнікова (дослідження

образу майбутнього в процесі дорослішання; співвідношення статусів еґо-ідентичності та етапів кризи дорослішання); Л.Р.Галіуліна (становлення ідентичності в умовах субкультури); Л.А.Дика (психофізіологічні та психологічні передумови адаптації до освітнього процесу); С.Ф.Арутюнян (культура як фактор, що формує ідентичність). Перелік можливо продовжувати, але ми, згадуючи ці роботи та моменти, на яких вони зосерджені, мали за мету показати, що аналіз, яким чином впливає навчальний процес саме вищого освітнього інституту на перебіг кризових явищ, що саме є визначальним в структурі навчально-виховного процесу для ефективного подолання кризи ідентичності, відсутні;

- еґо-ідентичність виступає основним особистісним конструктом, який виконує регулятивну, управляючу та оціночну функції з метою збереження безперервності та інтегрованості особистості в умовах системних змін, що посідають чільне місце в життєдіяльності особистості під час кризових явищ. Звідси робимо висновок, що аналіз Я-концепції, зокрема низки особистісних диспозицій та статусу еґо-ідентичності, наявних на момент переживання кризи, робить можливим окреслення загального портрету людини, яка переживає кризу ідентичності, аналіз психологічних реалій, що впливають на перебіг кризи.

Наукова ж новизна нашого дослідження перебігу кризи ідентичності у студентства полягатиме в наступних положеннях:

- вперше концепцію структури та динаміки кризи ідентичності юнацького віку буде представлено в контексті включення особистості, що її переживає, в навчально-виховний процес вищої освітньої інституції, та проаналізовано можливі впливи на перебіг даної кризи збоку структурних компонентів навчально-виховного процесу, а також здійснено спробу встановити кореляцію між психологічними характеристиками студента, соціально-психологічними характеристиками його ситуації розвитку та набутими статусами еґо-ідентичності внаслідок подолання кризи;
- уточненні поняття „еґо-ідентичність” як процесу рефлексії особистістю власних змін, який актуалізується в період переживання нормативних криз;
- розширенні спектру методів діагностики статусів, динамічних та змістових особливостей еґо-ідентичності (в тому числі за рахунок аналізу та часткового застосування методик, розроблених західними вченими, на

зразок стандартизованого методу діагностики еґо-ідентичності EOM-EIS-II, Extended Objective Measurement of Ego-Identity Status).

Таким чином, вся викладена інформація дає уявлення про студента як носія певних соціально-психологічних характеристик (відповідає на питання, що має вивчатися для оптимізації навчально-виховного процесу у вищій школі); як про особистість, яку включено у певні соціальні відносини, що впливають на неї та активно нею ж самою змінюються; як про людину, що в процесі переживання кризи набуває певного статусу ідентичності, наявність якого допомагають констатувати приведені нами психодіагностичні методики (яким чином це може бути вивчено).

Перелік посилань

1. Божович. Проблемы формирования личности. http://ihtik.lib.ru/psychology_21dec2006/psychology_21dec2006_233.rar
2. Винославська О.В. Психологічні особливості студентської групи // Практична психологія та соціальна робота. – 2005, №7, с.65 – 87с.
3. Вірна Ж.П. Освіта як автобіографічний факт особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2005, №11, с.68 – 84с.
4. Хлівна О.М., Федотова Т.В. Здорова особистість в світлі гуманістичної моделі А.Маслоу та акмеологічного підходу // Практична психологія та соціальна робота. – 2005, №9, с.1 – 76с.
5. Adams G.R.Shea J.S., Fetch S. Toward the development of an objective assessment of ego – identity status // *Journal of Youth and Adolescence?* 1979, 8, pp.223-237.
6. Berzonsky M.D. Identity style: Conceptualization and measurement // *Journal of Adolescent Research*, 1989, 4, pp.268-282.
7. Ericson E.H. The problem of ego identity // Stein M.R. (eds.) *Identity and anxiety: Survival of the person in mass society...* Glencoe: The Free Press, 1960.
8. Ericson E.H. *Identity, youth and crises*. L.: Faber and Faber, N.Y., 1968.
9. Marsia J. *Identity adolscent psychology* N.Y. – Y., 1980.
10. Mead G.H. *Mind, self and Society*. Chicago: The Yniv. Of Chicago, 1976.
11. Tajfel H. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge Yniv. Press, 1982.
12. Tajfel H. *Individuals and groups psychology / British Journal of in social and clinical psychology*, 1979, v.18.
13. Waterman A.S. *Identity development from adolescence to adulthood: an extension of theory and review Devel. Psychol.* 1982, v.18, #13.
14. <http://politicon.iatp.org.ua/mag/popik1.htm>. I. Попик: Психологічні особливості конфліктних стосунків між викладачем і студентом у вузі.
15. <http://politicon.iatp.org.ua/mag/sesia2002/tytaren02.htm>. Т.М.Тумаренко: Критерії готовності до здійснення життєво важливого вибору.
16. <http://politicon.iatp.org.ua/mag/sljularevski2.htm>. М.Слюсаревський: "Ми" і "Я" у світі, що змінюється.
17. <http://politicon.iatp.org.ua/mag/titarenko1.htm>. Т.Тумаренко: Природа вибору: шляхи самоорганізації особистості у її життєвому світі.
18. www.findarticles.com – статті

Відомості про автора.

Передера О.В., 1981 року народження, аспірантка кафедри психології НПУ ім.М.П.Драгоманова, тема дисертаційного дослідження: „Соціально-психологічні передумови переживання студентами кризи ідентичності”.